

УДК 721/728:[М. Вовчок]

Анатолій Дзагалов (м. Київ)

БУДИНОК-МУЗЕЙ МАРКА ВОВЧКА ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦДА КБР У М. НАЛЬЧИКУ

У статті автор коротко описує сучасний стан садиби, меморіального будинку-музею і могили Марка Вовчка у Долинську — передмісті столиці Кабардино-Балкарії Нальчику і робить огляд виявлених ним архівних матеріалів в ЦДА КБР в м. Нальчику, які свідчать про зусилля М. Д. Лобач-Жученка та інших спадкоємців української письменниці зберегти в цій північно-кавказькій республіці пам'ять про Марка Вовчка.

Ключові слова: Марко Вовчок, меморіальний будинок-музей, садиба, архівні матеріали, могила, пам'ятник, Кабардино-Балкарія.

У місті Нальчик¹ в його живописному курортному районі Долинськ знаходиться меморіальний будинок-музей української письменниці Марії Олександрівни Вілінської-Маркович, яка прославилася в другій половині XIX століття під псевдонімом Марко Вовчок. Цей музей — один з небагатьох як в Російській Федерації, так і в інших країнах СНД. Відомо про те, що музеї Марка Вовчка відкриті в Немирові, Орлі, с. Олександрівському Ставропольського краю. Є матеріали про неї також і в Київському історико-літературному музеї. З-поміж інших Нальчик вирізняється тим, що саме тут вона разом зі своїм чоловіком Михайлом Дем'яновичем Лобач-Жученком провела два останні роки свого життя і була похована згідно з своїм заповітом. У Радянські часи ім'я письменниці було широко відоме в Кабардино-Балкарії. Про це свідчать і вірші кабардинського поета Адама Огурлієвича Шогенцукова, який присвятив Марку Вовчку такі слова:

Крутими путями, тропами
Пришла она в наш уголок.
И всё с той поры хранит память
О ласковой Марко Вовчок².

Крім того, деякі твори Марка Вовчка, такі як “Одарка”, “Купецька донька”, “Саша”, “Катерина” тощо, тоді ж були перекладені кабардинською і балкарською мовами³.

У 1913 р. в Нальчику було створено “Суспільство з курортного благоустрою”, одним з керівників якого був другий чоловік Марка Вовчка — М. Д. Лобач-Жученко⁴.

Із праці відомої української дослідниці к. ф. н. Г. П. Герасимової ми дізнаємось, що М. Д. Лобач-Жученко у 1909 і 1913 роках пропонував київській “Просвіті” та УНТ⁵ прийняти від нього у власність саме цей хутір “біля

Нальчика, де знаходилася могила письменниці”. Цей намір виник у нього ще 1909 р., і Лобач-Жученко тоді ж звернувся до Василя Доманицького за порадою, до якої української інституції йому краще звернутися. Він побоювався, що після його смерті ніхто з його нащадків не піклуватиметься про стан будинку і могили Марії Олександрівни, “а при таких умовах не тільки дачний участок, а й її могила можуть зробитися пустирем”. Тому Лобач-Жученко вважав своїм моральним обов'язком перед Україною заповісти цю ділянку з усією будівлею, будинком і з могилою котрійсь українській інституції, або товариству, яке оберігало б могилу на будуче так само дбайливо, як і він⁶. Однак власністю ані “Просвіти”, ані УНТ хутір Долинськ не став. Українські інституції висловилися за прийняття щедрого подарунка, але “сповнення останніх побажань Марка Вовчка” було відкладено на іншій, більш підходящий термін. Потім прийшла війна, розгром українського життя, революція, голод і т. д.

У 1926 р. М. Д. Лобач-Жученко разом із сином Марка Вовчка професором Б. Марковичем знову повернувся до проблеми врятування від руйнації могили письменниці, а також перенесення останків дружини на Україну. Але остання воля Марка Вовчка і досі не виконана, незважаючи на всі зусилля її чоловіка⁷.

У 90-х і початку 2000-х років могила і музей-садиба М. Вовчка виглядали відповідно свого складного часу і знаходилися, скажімо м'яко, у негожих, навіть дуже поганих умовах. Відтинок землі влітку заростав бур'яном, за яким ледве виднілися як сам будинок, так і пам'ятник. Проте за останній рік стан будинку-музею і могили української письменниці

помітно покращилися. Музей М. Вовчка — це одноповерховий невеликий будинок, вкритий черепицею, який складається з трьох кімнат з дерев'яною верандою. Територія сучасного музею займає близько 20 соток землі. Будинок-музей нещодавно відреставрований. Садиба обнесена новою, пофарбованою високою металевою огорожею-парканом. На вікнах музею поставлені металеві ґратки. Біля входу на подвір'я встановлені нові металеві ворота. Будинок-музей побілений, пофарбований. На будинку є таблички: 1. “Здесь с 1906 по 1907 год жила выдающаяся украинская писательница Марко Вовчок” и 2. “Мемориальный дом-музей Марко Вовчок”.

На території садиби знаходиться могила Марка Вовчка, над якою височіє пам'ятник — металевий хрест. Поряд з могилою розташований новий бронзовий монумент письменниці в повній зріст. Попередній пам'ятник був побудований у 1954 р. на кошти Ради Міністрів КБАРСР і виконаний у формі невеликого бюста на бетонному п'єдесталі.

До могили і пам'ятника веде доріжка, що вимощена великими трикутними плитами. У дворі садиби розбиті палісадники і клумби з різноманітними квітами.

Згідно з інформацією від 2003 р. в експозиції музею мають бути представлені особисті речі, книги, що належали М. Вовчку, документи, фотографії, що відображали її тісні зв'язки з Тургенєвим, Чернишевським, Шевченко, Гюго, Дюма та іншими видатними літературними та культурними діячами. Тут же мають зберігатися найбільш цінні, унікальні речі М. Вовчка: секретер, дорожня скринька, предмети побуту, а також книги з особистої бібліотеки української письменниці.

На жаль, ознайомитися з матеріалами музею нам поки що не вдалося. Реставрація музею закінчена тільки нещодавно. Експозиції повинні були завозитися в будинок-музей М. Вовчка трохи пізніше, про що повідомила мене телефоном його директор Ларета Русланівна Мукофова. Вона мене люб'язно запросила на відкриття музею, що мало відбутися 17 серпня цього року, але у мене на руках був вже квиток на потяг “Кисловодськ — Київ”.

Проте цінні матеріали, виявлені нами в місцевому архівосховищі ЦДА КБР в м. Нальчику, дають змогу отримати інформацію про колекцію речей і предметів, що повинні зберігатися в будинку-музеї Марка Вовчка. Тут же є листування та заяви професора Бори-

са Михайловича Лобач-Жученко з проханням про збереження дачної ділянки і могили його матері, що адресовані голові ЦВК КБАО Б. Е. Калмикові.

Найважливішими з них є такі документи:

1. Р. 2. — Оп. 1. — Д. 284. — Л. 129. Фонд Кабардино-балкарського облвиконкому, де зберігається заява сина Марко Вовчка в облвиконком про упорядкування могили його матері від 16 червня 1925 р.

2. Р. 770. — Оп. 1. — Д. 14. — Л. 19–36. Це документи відділу культури виконкому Нальчицької міськради депутатів трудящих. Справа називається “Список мемориальных предметов, книг, принадлежавших писательнице Марко Вовчок, предлагаемых к приобретению Нальчикскому музею.

3. Р. 1025. — Оп. 2. — Д. 29. — Фонд Ради Міністрів КБАРСР “Об упорядочении могилы выдающейся украинской писательницы Марко Вовчок”. Також у фонді є лист комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР від 18.03.1947 р.

4. Р. 1025. — Оп. 1. — Д. 1054. — Л. 127. Це матеріали фонду Ради Міністрів КБАРСР, де зберігається “Дело о реорганизации библиотеки Марко Вовчок в библиотеку-музей. (Постановление Совета Министров КБАССР № 453 от 22. 08. 1960 г.)”.

5. Р. 1025. — Оп. 4. — Д. 325. — Л. 30. “Дело о передаче дома-музея Марко Вовчок Кабардино-Балкарскому краеведческому музею. (Постановление Совета Министров КБАССР от 2 ноября 1976 г.)”.

6. Р. 23. — Оп. 3. — Д. 218. — Л. 138. Фонд Нальчицької міськради. “Дело о разрешении Минкультуры КБАССР реконструировать усадьбу музей Марко Вовчок в 1972 г.”.

7. Р. 818. — Оп. 3. — Д. 7. — Л. 41. Фонд Управління головного архітектора м. Нальчика “Дело о мемориальном музее Марко Вовчок”.

8. Р. 23. — Оп. 2. — Д. 20. — Л. 333. Справа називається: “Протокол заседания Нальчикского горисполкома о проведении мероприятия в связи с 40-летием со дня смерти Марко Вовчок”.

9. Р. 860. — Оп. 4. — Д. 467. — Це Матеріали фонду комітету з телебачення і радіомовлення КБАРСР під назвою: “Литературная радиопередача, посвященная 145-летию Марко Вовчок, которая состоялась 29.12.1978 г.”.

Перейдемо тепер до детальнішого розгляду змісту архівних фондів.

Так, фонди Р. 770. — Оп. 1. — Д. 14. містять “протокол засідання закупочної комісії Государственного літературного музею от 22 мая 1959 г. по матеріалам письменниці М. А. Вовчок и список меморіальних предметів, належавших письменниці Марко Вовчок, пропонуємих к придбанняю Нальчикському музею, внучкою письменниці М. Б. Волкової⁸, проживаючої в г. Москві, Монетчиковський 5-й переулок, д. 5, квартира 1”⁹.

Матеріали справи свідчать про те, що комісія музею ухвалила придбати від громадянки М. Б. Волкової матеріали, пов’язані з життям Марко Вовчок. А саме:

1. Меморіальна мебель из 4 предметів:

а) шафа книжний, червоного дерева со скляною дверцею (виробництво Росії 1830–1840 гг.) вартістю 2000 рублів;

б) комод, грушевого дерева с медними накладками 1840–1850 г. — 700 руб.;

в) столик полукруглий червоного дерева с бронзовими накладками 1780 г. типа “Чиппендель” — 1400 руб.;

г) секретер дамський, червоного дерева с бронзовими накладками (Франція) 1780 г.

2. Личний меморіальний інвентарь из 5 експонатів:

а) ковёр української роботи (1830–1840 гг.) вартістю 1500 рублів;

б) ковёр настінний роботи письменниці — 300 руб.;

в) ручна вишивка письменниці для диванної подушки 1860 г. — 150 руб.;

г) образчики вишивки червоною, чорною, синьою шерстю по домотканій грубої матерії роботи письменниці (2 куски) — 50 руб.;

д) Мантіля дамська, належавша письменниці, оформлена по краях чорними брюссельськими кружевами ручної роботи 1860–1870 г.

3. Личні предмети из 11 одиниць загальною вартістю 3425 руб.:

а) мельница кофейная с ящиком из орехового дерева с медным тазиком. Ручна русская работа (1840 г.) вартістю 1500 рублів;

б) икона Марии Магдалены, воспроизводящая портрет письменниці в срібному чеканному окладі роботи 1850 г.;

в) кофейная чашечка — любимая вещь Марко Вовчок работы А. Г. Попова (1850 г.);

г) кофейник мініатюрний из червоної міді русської роботи середини ХІХ в.

д) бронзова печатка письменниці с дерев’яною ручкою и монограммой “ММ” и ещё шесть експонатів.

4. Документи біографічні — 150 руб.:

а) купчая на продажю земельного участка в Нальчике.

5. Фотоснимки 9 одиниць — 750 руб.:

а) збільшений фотопортрет М. Вовчок с автографом ее мужа и указанием даты (1877 г.), зробленого фотографом Бергомаско — 500 руб.;

б) дом и первоначальный вид могилы М. Вовчок в Нальчике в 1907 г.

в) хутор Долинський;

г) М. Д. Лобач-Жученко и Б. А. Маркович, второго мужа и сына М. А. Маркович;

д) С. Д. Маркович;

е) В. Б. Маркович

є) потомки М. А. Маркович (1935 г.)¹⁰.

У матеріалах фонду відмічено, що М. Б. Волкова засвідчує, що всі ці речі належали її бабусі Марку Вовчку і знаходилися в її безпосередньому користуванні.

Крім того, музеєм придбані твори на італійській, французькій, німецькій, англійській мовах у кількості 163 екземпляри загальною вартістю 4000 рублів¹¹. Серед них праці Й. Гете, В. Гюго, Ж. Верна (15 книг), О. Бальзака, Ф. Стендаля, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, Ф. Рабле, Ш. Монтеск’є, В. Скотта, Ч. Діккенса (15 книг), В. Шекспіра (7 томів), Ал-Коран Магомета, випущений в Парижі в 1868 р. тощо.

Наступний документ — це заява професора Б. М. Лобач-Жученка на ім’я голови ЦВК КБАО Б. Е. Калмикова, що зберігається в матеріалах фонду Р. 2. — Оп. 1. — Д. 284.

У заяві є важлива інформація про час придбання земельної ділянки і спорудження дачі в Долинську його батьками, про місце поховання його матері Марка Вовчка, про долю їхньої садиби після революції і громадянської війни тощо.

Зокрема, 28 квітня 1925 р. професор Б. М. Лобач-Жученко, що в цей час проживав у Москві, на Арбаті, у Рашиковському провулку, будинок № 8, кв. 19 пише Б. Калмикові: “Мой отец Михаил Демьянович Лобач-Жученко около 20 лет проживает вблизи г. Нальчика на Долинском дачном участке, где им в 1906 г. был приобретён небольшой участок земли, на котором он построил дом из двух комнат с кухней и развёл фруктовый сад. Там же жила и умерла моя покойная мать, известная русско-украинская писательница, писавшая под

псевдонимом Марко Вовчок, которая была там же похоронена и в саду находится её могила”.

Далі професор повідомляв, що 22 травня 1922 року їх дача була передана в муніципальну власність, а потім в січні 1924 р. здана в оренду приватній особі, за три червонці і ремонтну роботу; нарікав, що нинішній орендар не піклується про могилу, а випасає худобу, а невідомими хуліганам з неї збита металева дощечка з написом. Він прохав повернути дачу його престарілому батьку і дати можливість йому охороняти дорогу могилу, яка має для їхньої сім’ї велику моральну цінність і громадське значення, оскільки там похована народна письменниця, “одна из немногих, протестовавших своими произведениями против насилия и гнёту крепостного права”¹².

У цьому ж фондї зберігається ще одна записка професора Б. М. Лобач-Жученка на ім’я Б. Калмикова. Вона була написана 16 червня 1925 р.

У заяві професор повідомляв главу ЦВК КБАО про те, що його батько прислав лист, який свідчить про умисне і блюзнірське псування могили Марка Вовчка, — повалений залізний хрест, встановлений в кам’яному фундаменті. Б. Лобач-Жученко просив, щоб теперішнього орендара хоч би зробили відповідальним за цілість могили; щоб він узяв на себе відновлення її в колишньому виді, і щоб уникнути подальших хуліганських дій, обгородив колючим дротом. Нарешті професор повідомляв про те, що він говорив з декількома письменниками в Москві, і вони “выражают возмущение по поводу того, что могила писательницы, которую так высоко ценили Добролюбов, Писарев, и некоторые ставили наряду с Шевченко, находится в таком пренебрежении”.

Про повернення дачі сім’ї Лобач-Жученко клопотали і знайомі професора. 2 травня 1925 р. А. Мутушев писав, що він особисто знає професора як радянського спеца і знаходить, що “можно піти назустріч його проханню і повернути дачу у формі власності або в довічне користування”¹³.

Проте архівні матеріали свідчать про те, що муніципальна служба Нальчика повертати власникам садибу і будинок зовсім не поспішала. Посадовці-бюрократи всіляко затягували процес повернення і навіть відверто під різними причинами відхиляли усі претензії колишніх власників. Так, 13 червня 1925 р. в ЦВК КБАО надійшла відповідь завідуючого муніципального господарства Нальчика на за-

яву Б. Лобач-Жученко, в якій відзначалося, що хоча колишня дача особливої цінності не становить, враховуючи недостатність житлової площі і необхідність використовувати цей фонд під житло для радянських службовців, як це є з дачею Лобач-Жученка ОМХ вважав би від демуніципалізації утриматися, тим паче, що друга дружина Лобач-Жученка громадянка Єшевська, має дачу, в якій і проживає сам Лобач-Жученко¹⁴.

Тут же зберігається ще один документ, що має відношення до цієї справи. Це пояснювальна записка чоловіка М. Вовчка — Михайла Лобач-Жученка з приводу відмови муніципальної служби Нальчика повернути йому дачу. Він писав про те, що господарське значення дачі полягає головним чином у фруктовому саду, закладеному ним в 1906 р.; скаржився, що його дачу використовують не для потреб комунального господарства, а для надання в оренду приватним особам; що з поверненням дачі орендну плату за неї повинен буде отримувати не ОМХ, а він сам — тому, що він створив це майно своєю особистою фізичною працею і що має право на таку підмогу до життя, особливо тепер, коли йому йде 75-й рік¹⁵.

Останній документ — це лист від “Голови Комітету в справах культурно-освітніх установ УРСР М. Пашина”, який свідчить про те, що експозиції музею М. Вовчка поповнювалися книгами з України, котрі були надіслані в березні 1947 р. на ім’я управляючого справами Ради Міністрів КАРСР І. Крутікова. Тут з особливістю підкреслювалося, що Комітет вважає “своим долгом выразить благодарность общественности г. Нальчика за внимание, оказываемое упорядочению могилы выдающейся украинской писательницы Марко Вовчок, память о которой дорога украинскому народу”¹⁶.

Сучасні музей і садиба української письменниці знаходяться на вулиці, що носить ім’я Марка Вовчка. Доїхати сюди можна на маршруті № 13, яка доведе прямо до воріт садиби. Будиночок, який був побудований у 1906 р., є пам’яткою архітектури того часу, фінансується з бюджету і знаходиться під егідою міністерства культури і національного музею КБР. Згідно з Розпорядженням Держкоммайна Кабардино-Балкарської республіки від 29 грудня 1995 р. будинок-музей та могила Марка Вовчка входять до складу пам’ятників історії та мистецтва КБР, які знаходяться під державною охороною.



Фото 1. Так виглядав будинок-музей Марка Вовчка у 90-х роках ХХ ст.¹⁷



Фото 4. Хрест на могилі Марка Вовчка при будинку-музеї (фото автора статті у березні 2010 р.)



Фото 2. Табличка на будинку-музеї Марка Вовчка



Фото 5. Бронзовий пам'ятник Марка Вовчка при будинку-музеї (фото автора статті у березні 2010 р.)



Фото 3. Будинок-музей Марка Вовчка під час ремонту у березні 2010 р. (фото автора статті)



*Фото 6. Пам'ятник Марка Вовчка
при будинку-музеї
(фото автора статті у серпні 2010 р.)*



*Фото 7. Будинок-музей Марка Вовчка
після ремонту (фото автора статті у серпні 2010 р.)*



*Фото 8, 9. Будинок-музей Марка Вовчка
після ремонту
(фото автора статті у серпні 2010 р.)*

Джерела та література

- 1 Нальчик — столиця Кабардино-Балкарської республіки суб'єкта Російської Федерації.
- 2 Дом-музей Марко Вовчок в Долинске. — Нальчик: Эльбрус, 1968. — С. 13.
- 3 Дом-музей Марко Вовчок в Долинске. — Нальчик: Эльбрус, 1968. — С. 14.
- 4 *Бероев Б. М.* Приэльбрусье. — М.: Профиздат, 1984. — 208 с.
- 5 УНТ — Українське наукове товариство.
- 6 *Герасимова Г. П.* Українське наукове товариство і меценатство (1907–1921 рр.). // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. — К., 2001. — Випуск 5. — С. 54.
- 7 *Герасимова Г. П.* Українське наукове товариство і меценатство (1907–1921 рр.). // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. — К., 2001. — Випуск 5. — С. 55.
- 8 Марія Борисівна Волкова — донька Бориса Михайловича Лобач-Жученка, онучка Марко Вовчка.
- 9 ЦГА КБР. Ф. Р. 770. — Оп. 1. — Д. 14. — Л. 18.
- 10 ЦГА КБР. Ф. Р. 770. — Оп. 1. — Д. 14. — Л. 19–22.
- 11 ЦГА КБР. Ф. Р. 770. — Оп. 1. — Д. 14. — Л. 23–25.
- 12 ЦГА КБР. Ф. Р. 2. — Оп. 1. — Д. 284. — Л. 129.
- 13 ЦГА КБР. Ф. Р. 2. — Оп. 1. — Д. 284. — Л. 130.
- 14 ЦГА КБР. Ф. Р. 2. — Оп. 1. — Д. 284. — Л. 127.
- 15 ЦГА КБР. Ф. Р. 2. — Оп. 1. — Д. 284. — Л. 128 об.
- 16 ЦГА КБР. Ф. Р. 1025. — Оп. 2. — Д. 29. — Л. 115.
- 17 Будинок-музей Марка Вовчка у 90-х роках ХХ ст. — Режим доступу: <http://forum.kbrnet.ru/showthread.php?t=9182>

Анатолий Дзагалов

Дом-музей Марко Вовчок по материалам ЦДА КБР в г. Нальчик

В статті автор коротко описує сучасний стан садиби, меморіального дому-музею та могили Марко Вовчок в Долинске — передмісті столиці Кабардино-Балкарії — Нальчике і робить огляд виявлених ним архівних матеріалів в ЦДА КБР в г. Нальчик, які свідчать про зусилля М. Д. Лобач-Жученко та інших нащадків української письменниці зберегти в цій северокавказькій республіці пам'ять про Марко Вовчок.

Ключевые слова: Марко Вовчок, меморіальний дом-музей, садиба, архівні матеріали, могила, пам'ятник, Кабардино-Балкарія.

Anatoliy Dzagalov

Museum of Marko Vovchok on the archived materials in city Nalchik

In the article the author briefly describes the modern state of grave, farmstead and memory house-museum of Marko Vovchok in Nalchik and does the review of his findings in Kabardino-Balkaria, confirming the efforts of M. D. Lobach-Zuchenko and her heirs to save the memory about Marko Vovchok in Kabardino-Balkaria.

Key words: Marco Vovchok, the memorial house-museum, mansion, archival materials, tomb, monument, Kabardino-Balkaria.

